

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2016.14>

XVIII ORDINES MILITARES.
COLLOQUIA TORUNENSIA HISTORICA PT. „REFORMA,
REFORMACJA, SEKULARYZACJA – ZAKONY RYCERSKIE
I ICH RELIGIJNA I FUNKCJONALNA ODNOWA”,
TORUŃ, 23–26 IX 2015 ROKU

W dniach 23–26 IX 2015 r. odbyła się osiemnasta już edycja konferencji „Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica”, organizowanej co dwa lata i gromadzącej wybitnych naukowców zajmujących się historią zakonów rycerskich. Tym razem tematem przewodnim spotkania były procesy transformacji zakonów rycerskich związane z reformą, reformacją i sekularyzacją (niem. „Reform, Reformation, Säkularisation. Die geistlichen Ritterorden und die religiöse und funktionelle Erneuerung”, ang. „Reform, Reformation, Secularization. The Military Orders and religious and functional renewal”). W odpowiedzi na zaproszenie organizatorów konferencji, Romana Czai (Toruń), Jürgena Sarnowsky’ego (Hamburg) oraz Krzysztofa Kwiatkowskiego (Toruń), w Towarzystwie Naukowym w Toruniu zawitali historycy z kilkunastu ośrodków badawczych z całego świata.

Obrady głównej sesji „Ordines Militares” poprzedziła siódma edycja „Forum Młodych Badaczy Zakonów Rycerskich” (23 IX 2015 r.), która tradycyjnie przebiegała w sali konferencyjnej Hotelu Uniwersyteckiego w Toruniu. Powitani przez organizatorów „Forum” uczestnicy rozpoczęli obrady w trzech kolejnych panelach. Tematy poruszane przez referentów dotyczyły wizerunku i autopostrzegania zakonu krzyżackiego w źródłach i historiografii (Lucas Grunwald, Dmitrij Bayduż), wybranych członków zakonów rycerskich i ich działalności w dobie przemian, reform i wojen (Magdalena A. Kosińska-Gałęzowska, Anna K. Dulcka, Alexander Baranov, Madis Maasing), mieszczan w strukturach zakonnych (Remigius Stachowiak, Marcin Sumowski), architektury militarnej (Tomasz Borowski, Krzysztof Wroński) oraz posiadłości i jednostek administracyjnych zakonów rycerskich na terenie Europy (Raitis Simons, Karin Jedner, Jerem J. van Duijl). Zaprezentowane wyniki badań spotkały się z zainteresowaniem słuchaczy, którzy nie stronili od zadawania pytań i wymiany uwag.

Konferencja „Ordines Militares” rozpoczęła się dnia 24 września w siedzibie Towarzystwa Naukowego w Toruniu od powitania uczestników i gości przez organizatorów. W panelu pierwszym, któremu przewodniczył Jürgen

Sarnowsky, jako pierwszy wystąpił Jochen Burgtorf z Fullerton z referatem pt. „Gab es Reformen im Templeorden?“, poddając dyskusji charakter przemian zachodzących w zakonie templariuszy oraz zasadność określenia ich mianem reform. Drugi z referentów: Alan Forey z Kirtlington, w wystąpieniu pt. „A proposal for the Reform of the Hospital in the Late Thirteenth Century” przybliżył podejmowane u końca XIII w. próby przeprowadzenia reform administracyjnych w zakonie joannitów, takich jak ustanowienie *diffinitorium*, wzorem innych zakonów. Wystąpienie Foreya cieszyło się szczególnym zainteresowaniem w trakcie dyskusji, podczas której padły pytania o naturę i reperkusje kryzysów w zakonie joannitów w latach dziewięćdziesiątych XIII w., a także o planowane i rzeczywiste funkcje *diffinitorium*.

W panelu drugim, prowadzonym przez Romana Czaję, wysłuchano wystąpień Marie-Luise Favreau-Lilie z Berlina oraz Kristjana Toomaspoega z Lecce, dotyczących zakonu krzyżackiego na terenie Italii. W wystąpieniu zatytułowanym „Reformbedarf und -bemühungen an der norditalienische Peripherie. Der Deutsche Orden in Venedig und in Venetien (14.–15. Jh.)” M.-L. Favreau-Lilie podjęła problem reform zakonu krzyżackiego w północno-włoskich regionach i ośrodkach, skupiając swą uwagę przede wszystkim na XV w. i naświetlając relacje administracji zakonnej z Republiką Wenecji oraz krytyczne postrzeganie zakonu krzyżackiego w tamtym czasie. Podczas dyskusji pozostali z uczestników konferencji zwrócili uwagę na szereg czynników, które mogły wpływać na negatywny odbiór Krzyżaków w Italii. Padły również pytania o relacje między Krzyżakami w północnych Włoszech a siedzibą główną Zakonu w Prusach oraz między studentami z terenów niemieckich a zakonnikami w miastach północno-włoskich. O chronologicznie późniejszych wydarzeniach z dziejów zakonu niemieckiego w Italii traktował referat Kristjana Toomaspoega pt. „Der Verlust der Besitzungen des Deutschen Ordens in Italien am Ende des 15. und Anfang des 16. Jh.s.”, w którym referent prześledził okoliczności związane ze stopniową utratą przez zakon krzyżacki posiadłości na terenie Półwyspu Apenińskiego, zwracając uwagę na relacje władz zakonnych z dworem papieskim, aragońskim i weneckim oraz na rolę w owym okresie postaci takich jak biskup Stefan Grube czy komtur Heinrich Hoemeister. Wśród pytań zadanych referentowi znalazły się te o skład osobowy włoskich komturii oraz o reperkusje poparcia, jakiego zakon krzyżacki udzielił w 1508 r. przeciwnikom Wenecji.

W czasie dwóch poobiednich sesji uczestnicy konferencji wysłuchali kolejnych referatów, których tematyka rozciągała się od problemów finansowych zakonu krzyżackiego w pierwszej połowie XIV w. (Joachim Laczny z Hamburga w referacie „Finanzkrise und Lösungsansätze des Deutschen Ordens in Preußen in Zeiten des Umbruchs nach dem 2. Thorner Frieden”), przez

ostatnie lata istnienia zakonu krzyżackiego za panowania Gottharda Kettle-
ra w Inflantach oraz warunki przeprowadzenia sekularyzacji (Juhan Kreem
z Tallinna w wystąpieniu „Die inneren Voraussetzungen der Säkularisation
des Deutschen Ordens in Livland”), ostatnią z prób zbudowania państwa za-
konnego na Węgrzech, na początku XVIII stulecia, ze wsparciem ówczesne-
go cesarza Leopolda I, zwłaszcza na terenach pogranicznych zajmowanych
przez Jasów i Kumanów (László Pósán z Debrecen, „Der letzte Rückkehrver-
such des Deutschen Ordens nach Ungarn (1702–1732)”), aż po porównanie
historiografii na temat Prus przed i po kasacji zakonu krzyżackiego (Arno
Mentzel-Reuters z München, „Landeshistoriographie in Preußen vor und
nach der Aufhebung des Deutschen Ordens”), ze zwróceniem szczególnej
uwagi na rolę kronik Szymona Grunaua, Erasmusa Stelli i Prutenia-Chronik
w kształtowaniu perspektyw badawczych. Wystąpienia te wywołały ożywioną
dyskusję badaczy.

Tematyka zakonu krzyżackiego kontynuowana była podczas pierwszej
sesji dnia kolejnego, prowadzonej przez Andrzeja Radziwińskiego, w wystą-
pieniach Udo Arnolda (Bonn) i Rengera de Bruina (Utrecht). Pierwszy z re-
ferentów prezentujący temat „Reformen und Erneuerung im Deutschen Or-
den vom 16. bis zum 20. Jahrhundert“ dogłębnie przeanalizował losy zakonu
krzyżackiego na przestrzeni XVI–XX w. w Rzeszy, podkreślając rolę cesarzy
w próbach reaktywowania Zakonu oraz jego późniejszą działalność w kra-
jach niemieckich. Renger de Bruin w wystąpieniu „Eine gelungene Neuord-
nung. Die Ballei Utrecht des Deutschen Ordens, 1753–1795” przybliżył losy
części zakonu krzyżackiego, która w połowie XVI w. powiązała swe wysiłki
z antyhiszpańską rewolucją i wówczas dokonała laicyzacji. Obecni na sali go-
ście usłyszeli także o postaciach kolejnych reformatorów Zakonu w Utrechcie
w XVIII w., który to temat kontynuowano podczas dyskusji.

W kolejnych z piątkowych paneli tematyka wystąpień oscylowała wokół
pozostałych zakonów rycerskich. W panelu, któremu przewodniczył Sang-
-Joon Ahn, jako pierwszy zaprezentowany został referat Giuli Rossi Vairo
z Lizbony pod tytułem „The Transformation of the Templar Order into the
Order of Christ in Portugal (1307–1319)”, poświęcony relacjom korony por-
tugalskiej z zakonem i tendencjom historiograficznym w interpretacji owych
relacji, a także rezultatom powstania portugalskiego Zakonu Chrystusa. W re-
feracie Marka Smolińskiego z Gdańska („Die Versuche einer Wirtschafts- und
Verwaltungsreform in den Besitzungen der Johanniter in Pommerellen im 14.
Jh.”) przedstawione zostały z kolei próby przeprowadzenia reformy zakonu
joannitów na Pomorzu, podejmowane również w XIV w. Referat ten wzbudził
kilka uwag ze strony słuchaczy, które z racji niedostatku przekazów źródło-
wych okazały się trudne do rozstrzygnięcia. Ostatni z referentów tego panelu,

Libor Jan (Brno), wygłosił referat pt. „Zum Schicksal der Güter der geistlichen Ritterorden – Böhmen und Mähren nach den hussitischen Kriegen“, który zainteresował uczestników również pod kątem źródeł.

Podczas popołudniowego panelu prowadzonego przez Karla Borchardta (München) wysłuchano trzech referatów prezentujących historię zakonów rycerskich w późnym średniowieczu. W referacie „«The spirit of Jerusalem» – The spiritual significance of Jerusalem for the Military Orders in Late Middle Ages” Shlomo Lotana (Ramat Gan), dotyczącym zakonów w Ziemi Świętej, nakreślona została symbolika Jerozolimy i Góry Syjon dla rycerzy zakonnych oraz dla pielgrzymujących wiernych w XIV i XV w. W odniesieniu do tego wystąpienia dyskutanci rozważali, czy zasadne jest postrzeganie tendencji powrotu do „dyskursu jerozolimskiego” późnośredniowiecznych i nowożytnych zakonów jako rodzaju reformy. Procesom sekularyzacyjnym zakonu szpitalników na Cyprze poświęcony był referat Nicolasa Coureasa z Nikozji pt. „A Process of Secularization? Venetian Hospitallers and Hospitaller Estates in Cyprus after 1474”, uwzględniający piętnastowieczne relacje szpitalników z władcami Cypru oraz zagadnienia gospodarcze, w tym kryzys, jakim zakon został dotknięty. W dyskusji przewodniczący panelu zauważył, że to rozwijająca się gwałtownie produkcja cukru na Karaibach w XVI w. mogła spowodować znaczny uszczerbek w finansach Cypru, oddziałując na politykę cypryjską wobec zakonu joannitów, jako że dotychczas Cypr pozyskiwał z handlu cukrem znaczne wpływy. Referat Mathisa Magera z Tybingi („Säkularisation als institutionelle Herausforderung – Das Generalkapitel des Johanniterordens in Viterbo (1527)”) dotyczył problemu istnienia zakonu joannitów po zakończeniu ich panowania na wyspie Rodos w 1522 r. i ciężącego nad zakonem widma sekularyzacji w praktycznie każdym z krajów zachodniej Europy.

Ostatni panel, wieńczący obrady tegorocznej konferencji, poprowadził Krzysztof Kwiatkowski. Jako pierwszy wystąpił Christian Gahlbeck z Berlina, obszernie prezentując wyniki badań na temat baliwatu brandenburskiego zakonu i jego konfliktu z władcami Meklemburgii w dobie konwersji zakonu na protestantyzm w referacie „Die mecklenburgischen Ordenshäuser der Johanniter im Konflikt der Ballei Brandenburg mit den Herzögen von Mecklenburg im 16. Jahrhundert”. Równie ciekawe okazało się ostatnie wystąpienie konferencji, zaprezentowane przez Dariusa von Guettnera z Melbourne i zatytułowane „Michele Enrico Sagramoso (1720–1791). Life and deeds of a Knight of Malta in the age of secularisation”, poświęcone postaci rycerza maltańskiego, którego działalność dyplomatyczna, jak wskazał badacz, znacząco wpłynęła na politykę Polski i jej sąsiadów w latach siedemdziesiątych XVIII w. Kariera Sagramoso natomiast odzwierciedlać miała przemiany, do jakich doszło wśród rycerzy maltańskich – z obrońców wiary stali się oni po-

litykami dbającymi o interesy. Referat ten cieszył się szczególnym zainteresowaniem podczas dyskusji, kiedy pytano m.in. o powód zainteresowania zakonu pozyskaniem ziem w Polsce oraz o możliwe działania Sagramoso w czasie rewolucji francuskiej.

Końcowym akcentem obrad „Ordines Militares” było podsumowanie Johannes A. Mola (Leeuwarden/Leiden) i Klauza Militzera (Köln). Podkreślone zostało, że w każdym z analizowanych zakonów rycerskich uwydatniały się dwie tendencje: sekularyzacja oraz dążenie do reformy jako odnowy „prawdziwego ducha”. Sekularyzacja jednak następowała zwykle po nieudanej odnowie i głównie była rezultatem nielicznych załóg konwentów. Każda reforma natomiast zakładała powrót do pierwotnych celów i reguły. Niewłaściwe jest jednak postrzeganie dążenia do odnowy duchowej jako celu zakonów: jak zauważył Johannes Mol, to nie idealne życie, lecz polityczne, militarne i gospodarcze kwestie stanowiły przedmiot troski i cel reformatorów. W takim ujęciu duchowa odnowa zakonów stanowiła zaledwie środek do osiągnięcia trwałych celów politycznych.

Dnia 26 września uczestnicy „Ordines Militares”, „Forum Młodych Badaczy” oraz inni goście mieli możliwość wzięcia udziału w wycieczce do Strzelna, gdzie Adam Chęć zaprezentował historię i architekturę klasztorną, oraz do Gniezna.

Anna Marynowska (Toruń)

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2016.15>

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI NAUKOWEJ
„SPOŁECZEŃSTWO STAROPOLSKIE A ELITY”,
WARSZAWA, 7–8 XII 2015 ROKU

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk im. Tadeusza Manteuffla w Warszawie oraz Redakcja „Społeczeństwa Staropolskiego” zorganizowały kolejną z cyklu konferencji poświęconych społeczeństwu dawnej Rzeczypospolitej. Wcześniejsze spotkania badaczy koncentrowały się na polityce, przestępczości, rodzinie i wojsku. Tym razem podjęto zagadnienia na temat staropolskich elit.

Zebranych naukowców z całego kraju powitał 7 grudnia prof. Andrzej Karpiński, redaktor naczelny „Społeczeństwa Staropolskiego”, który niemalże bez przerwy przez dwa dni prowadził obrady. Pierwszym z referentów był dr Leszek S. Zakrzewski (Warszawa), który przedstawił zagadnienie „Socjologia